

Feltűnő ugyanakkor a vaskori földvárak hiánya, ami talán a szerzőnő túlzott óvatosságával magyarázható. Ez elsősorban Mucsi-Lengyel-Sánc és Regöly-Sánc esetében érhető tetten, ahol a részletes bemutatás során a vaskorra vonatkozó adatokat is megismerhetjük, az összefoglaló fejezetben azonban ezek egy része – főként Regöly esetében – elsikkad. Regöly oppidumként, azaz késővaskori erődített, városias településként való értékelését oly sok érv (pénzverés, a közelben talált kincslelet, a sánc formája és az átvágása során nyert, a koravaskori helyett a LT-korra vonatkozatható adatok, stb.) támasztja alá, amit a kevés és közöletlen ásatási adat ellenére is hangsúlyozni lehetett volna. Érdekes adalékokat jelentenek ugyanakkor a Bölcske-Bolondvárnál, a Sióagárd-Leányvárnál, a Kajdacs-Sáncnál és különösen Felsőnána-Szálláshegynél az először a szerzőnő által jelzett kelta leletek. Az utóbbi, a 3 tagú hólyagos lábperc és a hordóalakú edény alapján a LTB2-C1 időszakra keltezhető sír tovább gyarapítja a Kr. e. III. századi kelta lelőhelyek számát.

Bizonyosak vagyunk benne, hogy Miklós Zsuzsa rendkívül előremutató kutatásai nemcsak az őskorral foglalkozók számára jelentenek majd Wosinsky Mór munkájához hasonló, jóformán kimeríthetetlen adathalmazt, hanem a szerzőnő feltáró kutatásai során prioritásként kezelt középkori erődítésekkel kapcsolatban is. Ráadásul a Tolna megyében folytatott kutatások közlése a kötet megjelenésével korántsem zárult le, hiszen a műben „ígéretet kaptunk” egy, a légi fényképezéssel kapcsolatos tapasztalatokat részletesen tárgyaló publikációra, valamint több vár – jelen monográfia kereteit meghaladó – feltárási eredményeinek külön közlésére. Ha ehhez hozzávesszük azokat a szerzőnő által a légi fényképes és terepi kutatások során ugyan „mellékesen”, ámde számszámra azonosított, nem erődített lelőhelyeket, amelyek adataival e sorok írója a Szekszárdi Múzeum Adattárában találkozott, illetve pl. Harc-Janyapuszta fontos kelta települése esetében megkapott, akkor mérhetjük fel igazán e kutatások fontosságát. A munka ugyanis – Torma István Kapos-völgyi és völgyeségi kutatásaival együtt – nem kevesebbet, mint a Régészeti Topográfia Tolna megyei kötetének alapját jelenti.

A Tolna megye várai c. kötet, a nagyszámú és példamutatóan jelzett „segítők” (régész, geodéta, rajzoló, fotós, pilóta) ellenére is hatalmas egyéni teljesítmény, méltó folytatása Miklós Zsuzsa korábbi munkáinak (A Gödöllői dombvidék várai. Múzeumi Füzetek 22. Aszód 1982; Nováki Gyula–Sándorfi György–Miklós Zsuzsa, A Börzsöny-hegység őskori és középkori várai. Fontes ArchHung Budapest 1979; illetve több szerzőtárssal – MRT 9. kötet, Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. Buda-

pest 1993). Tudva azt, hogy Pest megye várainak hasonló feldolgozása is folyamatban van, a szerzőnő kutatásainak gerincét adó topográfiai kutatások sikeres folytatása nyilvánvaló, amihez legfeljebb az eredmények mielőbbi idegen nyelvű közlésének igényére figyelmeztethetünk.

Czajlik Zoltán

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN ESTONIA 1865–2005. Ed. V. Lang–M. Laneman. (Estonian Archaeology 1.) Tartu 2006. Tartu University Press. 388 oldal, 88 ábra.

Bár a régészet mindig is nemzetközi tudomány volt – még a hidegháború legvadabb éveiben is – manapság egyre erőteljesebbé válik ez a jellemvonása. Ebben szerepe van az általános gazdasági és kulturális globalizációnak, térségünkben pedig az EU határai jelentős mértékű kitágulásának. Az államközösség határain belül a régészetben is alig maradt mára „nemzeti” tematika. Ebben a helyzetben természetesen a nagyobb nemzetek vannak előnyben, akiknek nyelve is többnyire a világnyelvek egyike. Az is magától értetődő, hogy a már szinte egzotikusnak nevezhető nyelveket beszélő kis nemzetek vannak a leghátrányosabb helyzetben. Ide tartozunk mi, magyarok, a finnek, észtek, lettek, litvánok, albánok. Nem ritka, hogy a nagy népek gyenge képességű szakemberei írnak ostoba értékeléseket a mi kutatásunkról, vagy például az adott kérdésben szinte teljesen járatlan, ám jó külföldi kapcsolatokkal rendelkező magyar „kutatók” jelentetnek meg világnyelveken, jó kiadónál silány kompilációkat. Ez ellen a legjobb védekezés az lehet, ha világnyelveken magas színvonalú összefoglalásokat jelentetünk meg szaktudományunk történetéről, jelen helyzetéről és eredményeiről. (A sokszor siralmas színvonalú idegen nyelvű cikkek, vagy kötetnyi cserépleírások ezzel szemben alig érnek valamit. A külföldi szakemberek ezt ugyanúgy nem olvassák, mint magyar nyelvű dolgozatainkat.)

Nálunk ilyen munkának ítélnék az angolul is megjelent A magyar régészet az ezredfordulón c. kötetet. A mienknél is nagyobb szabású vállalkozásba kezdtek a szóban forgó kötettel észt nyelvkonaink, akik több angol nyelvű kötetben kívánják közzétenni az észt régészet fontosabb eredményeit és annak bibliográfiáját. Ezek a kötetek alkotják majd az Észtország régészete c. sorozatot, amelynek anyagi háttérét észt kulturális pénzügyi alapok biztosítják. A szerkesztők tervei szerint minden kötet angol nyelven lát majd napvilágot, szövegük azonban CD-n észtül is hozzáférhető lesz. (Most jelent meg e sorozat harmadik

kötete: V. Lang, *The Bronze and Early Iron Ages in Estonia*. Tartu 2007.)

E sorozat első kötete négy részre tagolódik. Az elsőben a szerzők az észti régészet történetének főbb vonulatait vázolják fel a XIX. századtól a XXI. század elejéig. Itt kerül szóba az intézményi háttér kialakulása és annak változásai, valamint az elméleti kutatások története. A könyv második része a különböző korszakok rövid kutatástörténetét tárja az olvasó elé. A harmadik rész a régészeti és éremgyűjtemények állapotát és az örökségvédelem kérdéseit tárgyalja. Végül a negyedik részben kaptak helyet az észti régészet olyan kérdései, mint a természettudományos módszerek régészeti alkalmazása, a víz alatti régészet, a településrégészet sajátosságai és a szájhagyomány szerepe a régészeti kutatásban.

Az észti régészet történetét két nagy korszakra osztják a szerzők. Az elsőbe a XVII–XVIII. századtól az első világháborúig tartó időszakot sorolják, amelyre az észtiországi német nemesi értelmiség régiségek iránti műkedvelő érdeklődése volt elsősorban jellemző. Ekkor a Kelet-Baltikum régiségeit egységben vizsgálták. A vaskor emlékeit az ősi germán, pontosabban gót népesség hagyatékának vélték. A régészet első tudományos művelői az 1802-től újból megnyitott tartui (jurjevi, dorpati) egyetem (amelyet 1632-ben alapított Gusztáv Adolf) tanárai voltak, akik ugyan még nem voltak régészek, hanem a rokon szakterületeket (történelmet, filológiát) művelték. Régészet alatt főként a klasszikus régészetet értették. A tartui egyetemen már 1803-ban létrejött egy antik művészeti és régészeti gyűjtemény, majd ugyanott 1843-ban megalapították az észtiországi régiségek múzeumát. A régiségek iránti tudományos érdeklődés másik helyszíne a szintén Tartuban működő Észti Tudós Társaság volt. Az első, már valóban tudományosnak nevezhető régészeti munkát C. G. A. Grewingk tette közzé 1865-ben. (Steinalter der Ostseeprovinzen. Dorpat.) A vaskor és a baltikumi „gót” régiségek kutatója R. Hausmann (1842–1918) volt. Ennek az irányzatnak azonban volt észti hazafias ellentábor is, amelynek élén a műkedvelő J. Jung (1835–1900) állott. Hívei azt vallották, hogy a német lovagrend XIII. századi baltikumi metelepedése előtt (mint tudvalevő, Erdélyből András királyunk ebrudalta ki őket), e vidéken idilli békében éltek egymás mellett a különböző balti és finnugor népcsoportok. Jungnak mégis nem kis szerepe volt az észti régészet történetében: ő teremtette meg az észti nyelvű régészeti szakirodalmat s ezzel együtt a régészeti szaknyelvet is.

Az első világháborút, majd az oroszok és németek ellen vívott észti függetlenségi háborút követően 1920-ban Észtország önállóvá vált, ami alapvetően megváltoztatta az ország kulturális és tudományos fejlődésének irányát is. 1920-ban a tartui egyetem már észti

egyetemként nyitotta meg újra kapuit, bár a korábbiól ott maradt német és orosz tanárok továbbra is jelentős szerepet játszottak az oktatásban. Magától értetődik, hogy az egyetemi képzésben különös hangsúlyt kapott az észti kultúra, irodalom és történelem. Ez utóbbihoz kapcsolódott a régészet is. Még ugyanebben az évben létrehozták az Észtországi és Északi Régészet Tanszékét, ami világosan jelezte, hogy észtföldön is lezárult a műkedvelő régészet korszaka, az amatőrök helyét jól képzett szakemberek veszik át. Észtországban azonban ekkortájt még nem voltak olyan professzionális szakemberek, akiket ki lehetett volna az új tanszékre nevezni. Kézenfekvő volt, hogy külföldről kell meghívni valakit a tanszék élére. Érthető okoknál fogva az egyetem és az oktatáspolitikai vezetői nem kívántak e katedrán sem német, sem orosz professzort látni. E kényes helyzetben a lehető legjobb megoldást választották: a kiváló finn régészt, A. M. Tallgrent (1885–1945) hívták meg a tanszék első professzorának, aki 1920 és 1923 között viselte e tisztséget.

A finn professzor hazája régészeti hagyományait hozta magával, azt a finnugor és eurázsiai szemléletet, amelyet J. R. Aspelin (1842–1915) alapozott meg a XIX. század végén. Ez a szemlélet jut kifejezésre az 1920 őszi tartott alapozó egyetemi előadásaiban, amelyek tankönyvvé átdolgozott formában hét évvel később jelentek meg észtiül, rövid német kivonat kíséretében. (Europa muinaisaja pronksiaja algusest ajalooliseajani. – Die Vorzeit Europas vom Beginn der Bronzezeit bis zur geschichtlichen Zeit. Tartu 1927.) Tallgren ugyan mindig nagyon óvatos volt, amikor a régészeti emlékegyéből néptörténeti következtetéseket vont le, tartui előadásaiban nem kerülhette meg az etnikai kérdéseket. Jó áttekintést nyújtott a finnugor népek kelet-európai hagyatékáról, köztük a finnekéről és az észtekéről is. Maga is az akkor általánosan elfogadott elméletet vallotta, amely szerint a finnek nagyjából a Krisztus születése körüli időben érkeztek keletről mai hazájuk területére, az észtek pedig a Kr. e. utolsó századokban jöttek keletről mai lakóhelyükre s a ma djákovóinak nevezett vaskori régészeti műveltség hordozói voltak. Látható, hogy a finn régész által kijelölt új irányzat szakított a korábbi, német hatásra kialakult „gót” szemlélettel, helyette a finnugor néptörténeti vizsgálatokat helyezte előtérbe.

A tanszék mellett Tallgren régészeti múzeumot és könyvtárat hozott létre, újból megszervezte az észtiországi régészeti lelőhelyek számbavételét és az ország területének tervszerű régészeti kutatását. Emellett igen fontos érdeme, hogy az ő keze alól kerültek ki az első, korszerű tudományos alapokon képzett észti régészek. A professzor eurázsiai szemlélete nem csak abban az időben volt korszerű, hanem ma is az. (Ezt

alkalmazta később az általa indított Eurasia Septentrionalis Antiqua c. kitűnő folyóirat szerkesztésében is.) Az észti régészet történetében és eredményeinek nemzetközi megismertetésében jeles szerepet játszott az ország régészetéről írott két kötetes munkája is. (Zur Archäologie Eestis, I–II. Dorpat, Tartu 1922, 1925.)

Amikor Tallgren visszatért Helsinkibe (ahol egyetemi tanárrá választották), a tartui tanszék élére az ő javaslatára a svéd B. Nermant (1888–1971) nevezték ki egyetemi tanárnak, aki a skandináv régészet hagyományait hozta magával. Itteni működése azonban mindössze két évig tartott (1823–1925), ezt követően egy ideig betöltetlen maradt a tanszékvezetői poszt, ahová végül 1930-ban az egyik első Tallgren-tanítványt, Henri Moorát (1900–1968) nevezték ki, előbb docensként, majd 1938-ban kapta meg az egyetemi tanári kinevezést. A tanszéken és a múzeumban számos fiatal kutató kezdte ekkor pályafutását, akik közül a magyar szakemberek számára – László Gyula őstörténi könyve jóvoltából – elsősorban az átmeneti kőkori Kunda-kultúrával foglalkozó Richard Indreko neve cseng ismerősen. A tanszékvezető a Tallgrennel közösen kezdett munkáját folytatva az ún. római vaskor és a késői vaskor emlékeit vizsgálta. Ezeket a korokat vélték akkoriban a legfontosabbnak az észti etnogenezis szempontjából. Az első ízben független államisággal rendelkező észti társadalom nagy figyelmet szentelt ekkoriban korai történetének és származásának. Ez természetesen együtt járt a romantikus történelemszemlélet elterjedésével. E nézet képviselői nem a régészek, hanem a többnyire gyengén képzett történészek és amatőr őstörténészek közül kerültek ki, de előszeretettel támaszkodtak a régészeti kutatások eredményeire – többnyire félreértve azokat.

Az észti régészettudomány következő mérföldköve 1944 volt, amikor a Szovjetunió bekebelezte Észtországot. Kezdetben a tartui tanszék és múzeum a régi keretek közt folytatta munkáját, de a „reformok” nem vártak sokat magukra. 1947-ben – szovjet mintára – megalakult az akadémiai Történettudományi Intézet, amelynek régészeti osztálya is volt. Ennek az osztálynak és a tanszéknek is H. Moora lett a vezetője. Az újabb fordulat 1950-ben következett be, amikor a „burzsoá nacionalizmus” elleni harc jegyében a nemzeti kultúrával kapcsolatos (régészeti, néprajzi, művészettörténeti) intézeti osztályokat – szerencsére csak egy időre – bezárták. Ugyanakkor az egész intézetet a fővárosba, Tallinnba költöztették át. Ezzel le is zárult az észti régészet történetének „tartui korszaka.” Mint az egykori Szovjetunióban mindennél, a kutatás szinte teljes egészében az akadémiai intézetbe került át, ahol a leletanyag tárolásának igen

mostohák voltak a körülményei. Egyúttal megszűntek az észti régészet és régészek külföldi kapcsolatai, köztük a finnekkel és a skandináv országokkal is.

Az ötvenes években az észti régészetben is érvényesültek azok a módszerek, amelyek a szovjet és kelet-európai történeti tudományokat jellemezték: a marxizmus hegemoniája, a vulgáris társadalomtörténeti nézőpont, a szigorú ideológiai kontroll. Emellett azonban tovább éltek a régi kutatómódszertani hagyományok is, mindenek előtt a kultúrtörténeti szemléletmód. A nemzeti romantikus megközelítés azonban természetesen sehol nem nyilvánulhatott meg a cenzúra éber tekintete miatt. Észtországban is fontos szerepet kaptak viszont a Szovjetunióban ekkoriban igen népszerű és a Marr-korszak után preferált néptörténeti kutatások. Ezek lényegében mindenütt – a marxisták által ugyan erősen bírált – G. Kossina módszerét követték, s hasonló módon igyekeztek az egyes népcsoportok történetét retrospektív módszerrel oly távoli időig visszafelé követni, ameddig csak lehetséges volt. E vizsgálatokat komplex módszerrel végezték, tehát az ősi néptörténeti folyamatok rekonstrukciójánál a számbajöhető összes tudományág eredményeit felhasználták. Észtországban 1956-ban jelent meg észti és orosz nyelven „Az észti nép etnikai történetének kérdései” c. gyűjteményes kötet, amelynek szerkesztője H. Moora volt. (Вопросы этнической истории эстонского народа Ред. Х. А. Моора. Таллин 1956.) Ő maga írta az észti őstörténet legkorábbi szakaszának áttekintését, s lényegében a harmincas évekbeli nézetét fejtette ki újra: az ősi finnugorság kb. 5000 évvel ezelőtt érkezett keletről a Kelet-Baltikumba s hozta magával a tipikus fésűs edénművességet. Érdekes módon az észti régészek nem követték az orosz kutatásban leginkább elterjedt nézetet, amely szerint erre a vidékre az első finnugorok csak jóval később, a voloszovói műveltség hordozóiként vándoroltak. Azon viszont nem csodálkozhatunk, hogy az emigráns R. Indreko 1948-as elméletét meg sem említették, aki szerint a finnugorok voltak e táj első lakói, akik a jég visszahúzódását követően vándoroltak ide dél-délkeleti irányból. (R. Indreko: Die Mittlere Steinzeit in Estland. Stockholm 1948, 392–409. Vö. László Gyula: Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. Budapest 1961, 88–93.)

Az 1960–1980-as években egyetlen központja és bázisa volt az észti régészetnek – a Történettudományi Intézet Régészeti Osztálya. A leletanyag 1971-ben került méltó körülmények közé, amikor megalakult az intézet Gyűjteményi Osztálya. Az oktatás továbbra is a Tartui Egyetemen maradt, ahol azonban csupán egyetlen előadó volt, néhány érdeklődő diákkal. A régészetet speciális képzés keretében oktatták, de a

minőség idővel javult, mivel az intézeti kutatók közül is többen bekapcsolódtak az oktatásba. A második észtrégész-nemzedék munkálkodásának időszaka ez, amelynek legnevesebb tagjai: L. Jaanits (újkőkor), A. Kustin (középső és késő vaskor), E. Tonisson (a lettországi lívek hagyatékának kutatója), J. Selirand (észtrémetők), V. Lougas (bronzkor, korai vaskor), K. Jaanits (középkor). Többnyire velük találkozhattunk a Nemzetközi Finnugor Kongresszusokon, az ő műveiket olvashattuk a szovjet folyóiratokban. E korszak végén jelenik meg az új régészgeneráció, akik a mai kutatói derékhatad alkotják (T. Tamla, A. Lavi, V. Lang). Ebben az időszakban gyökeret vernek az interdiszciplináris kutatások, önálló kutatóbázisuk is létrejön. A segédtudományok közül meg kell említenünk az embertant, amelynek kitűnő észtré képviselője K. Mark volt, akinek 1970-es német nyelvű monográfiája jelentős eseménye volt a finnugor őstörténetkutatásnak. (Zur Herkunft der finnisch-ugrischen Völker vom Standpunkt der Anthropologie. Tallinn 1970.) Fontos eredménye volt ekkor az észtrégészetnek a lelőhelyek újabb, teljes körű számbavétele, ami lényegében a nálunk hosszú évekig vajdó, majd félbehagyott régészeti topográfia megvalósulását jelentette.

E korszak irodalmi termése jóval gazdagabb volt, mint korábban, ami főként azzal magyarázható, hogy igen sok leletmentő ásatást végeztek, s a feltárt leletanyagot igyekeztek közzétenni. Ugyanakkor viszonylag kevés elméleti jellegű munka látott napvilágot, azok is meglehetősen eklektikus jellegűek voltak. Általában a hagyományos kultúrtörténeti nézőpontot igyekeztek összehangolni az ortodox marxizmussal – nyilvánvalóan azért, mert az adott körülmények között nem is tehettek mást. A néptörténeti jellegű munkák módszertani szempontból alig különböztek az 50-es években írottaktól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem történt előrehaladás ezen a téren, hiszen számos fontos régészeti munka jelent meg, amelyek néptörténeti szempontból is alapvető jelentőségűek. Példaként itt csupán E. Tonisson monográfiáját említem a Gauja folyó menti lívek emlékműgáról. (Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur, 11 Jh.–Anfang 13. Jhs. Ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. Tallinn 1974.)

1991. augusztus 20-án Észtország újból önállóvá vált, ami a kulturális és tudományos életben is mélyreható átalakulásokkal járt. Valódi és végiggondolt reformokat hajtottak végre a régészet intézményi és tudományos szervezetében is. A régi egyetlen központ, az akadémiai intézet korábbi formájában megszűnt létezni, az Oktatási Minisztérium felügyelete alatt működő kutatási és fejlesztési intézménnyé

alakult át. 1992-ben a Tartui Egyetemen újjáalakult a régészeti tanszék, ahol hat évig csak előadó tanár működött, majd 1999-ben Valter Langot nevezték ki professzornak. A tallinni egyetemen is folyik régészeti posztgraduális képzés. 2005-ben Észtországban 50 régész dolgozott. (Az ország területe nagyjából fele akkora, mint hazánké, a lakosság száma 1 millió 238 ezer fő.) A régészek 48%-a az egyetemeken dolgozik, 24% a múzeumokban, 13% az örökségvédelemben, 15% pedig egyéb helyeken. A fejezet szerzője úgy ítéli meg, hogy a régész szakemberek száma elegendőnek ítéhető, csupán a kulturális örökségvédelem területén mondható a létszámuk elégtelennek. (Az észtországi változásokat idézve lehetetlen nem gondolnunk a nálunk nyögvenyelősen végrehajtott felemás „reformokra”, amelyek nem hoztak minőségi javulást, sem a kutatásban, sem az oktatásban nem teremtettek tiszta helyzetet.)

A kilencvenes években a posztgraduális képzés legfőbb hiányossága az volt, hogy csupán Valter Lang professzornál lehetett doktorálni településtudományból, így nagyon kevesen szereztek doktori fokozatot. 2000 és 2005 között viszont már heten védtek meg értekezésüket, méghozzá a régészet különböző szakterületein. Ugyancsak szűkében voltak észtr kollégáink a publikációs lehetőségeknek a korábbi időszakban. 1997-ben hozták létre az évente kétszer megjelenő központi észtrégészeti folyóiratot, amely 2004 óta angolul jelenik meg *Estonian Journal of Archaeology* címmel. Az észtr nemzeti örökségvédelmi hivatal 1998 óta jelenteti meg évente egyszer az *Archaeological Fieldwork in Estonia* c. folyóiratot. Az utóbbi években számottevően megszaporodott az egyéb kiadványok – könyvek, katalógusok, gyűjteményes kötetek – száma is.

A függetlenné vált országban a gondolat is megszabadult korábbi béklyóitól. Az ősi társadalmak fejlődésének vizsgálata kiszabadult a korábbi szűk ideológiai keretek közül. Maga a régészettudomány is újra meghatározta saját helyét a szaktudományok között. A szovjet érában a régészet csupán a történettudomány szolgálatlányja lehetett, jóllehet valójában önálló diszciplína, sajátos kutatási módszerekkel. A kilencvenes évektől az észtr régészek új kapcsolatokat alakítottak ki a világ nyugati részével, számos nemzetközi kutatási programba kapcsolódtak be.

A kötet 2–4. részének a tartalmát nem ismertetjük itt részletesebben, csak figyelmébe ajánljuk az olvasónak. Elsősorban azoknak, akiket érdekel baltikumunk rokonnépünk régmúltja, valamint az észtr régészet és örökségvédelem mai állapota. Az észtr régészet történetének e rövid bemutatásával arra szerettem volna felhívni a magyar szakemberek figyel-

mét, hogy okulásra való tanulságokat nem csak a tőlünk nyugatra lévő országok szaktudományában találhatunk, hanem a velünk hasonló történelmi sorsú kis országokéban is. Észtország gazdasági és társadalmi alakulása a rendszerváltás után amúgy is sok

szempontból példa értékű számunkra. Mint fentebb láttuk, hasonló a helyzet a mi szaktudományunkban is.

Fodor István